

Стефан Йорданов (Велико Търново, България)

**ЗА ЕДИН ОНОМАСТИЧЕН ПРИНОС
НА БЪЛГАРСКИЯ АРХЕОЛОГ ОТ ЧЕШКИ ПРОИЗХОД
ХЕРМАН ШКОРПИЛ**

Произходът на името Варна не е нова тема в етимологичните проучвания на българските топоними и макар да впитам в настоящото изложение и свои наблюдения и да предлагам свое решение, целта ми е по-скоро да актуализирам един интересен ономастичен принос на чешкия археолог Херман (Херменигилд) Шкорпил.

Какво може да се каже за братята Карел и Херман Шкорпил? Добре известни са огромните им приноси в изграждането на културата на новоосвободена България; тези двама чехи са от онези чужденци, които съвсем родолюбиво градят културата на приютилата ги родствена славянска страна. Значим е приносът им в развитието на българската археология, а с Варна те са свързани и заради ролята си в основаването на Варненското археологическо дружество и с личния ангажимент на Херман Шкорпил по издаване трудовете на дружеството, чийто председател той е за продължително време. Текстът на трудовете на дружеството обичайно е предшестван от доклади-отчети на председателя му и именно в един от тези доклади се съдържа ономастичният принос на Херман Шкорпил, който ни занимава – опитът му да изясни произхода на името Варна.

Пасажът от отчета на Шкорпил, съдържащ този опит, е буквално следният:

“Старото име на гр. Варна – Одесось се среща за последен път у Теофилакта Симоката, който говори за похода на полководец Петъръ, братъ на византийския императоръ Маврикий, противъ Славяните (въ 596 г.) – Името Варна се среща у византийските списатели Теофанъ и Никифоръ; те говорятъ, че старите Българи са

дошли до тъй наречената “Варна до Одесосъ” (въ 678 г.). Споредъ това се вижда че името Варна принадлежало на някоя местностъ въ околността на Варна. Това име е означавало види се Девненското езеро (т. е. разшироченото корито на Провадийската река). Императоръ Константинъ Багренородни (въ X векъ) говори за “река *Варнасъ*”. Въ похода на руския князь Игоръ къмъ Цариградъ (въ 941 г.) той стигналъ къмъ *река Варна* и после къмъ р. *Дичина* (т. е. Тича или Камчия).

Името “Варнасъ” е по наше мнение тракийско. Окончание “асъ” се среща у реките съ тракийско название (напр. Алутасъ, Артанасъ, Тирасъ и др). Въ околността на Варна се намиратъ следи отъ две големи тракийски селища, отъ които едното е било разположено до с. Галата (съ могилна група Бешъ-Тепе), а другото близу до бреговете на Девненското езеро въ околността на с. Пашакъой.

Кр. Мирски изказва мнение, че между седемтяхъ славянски племена, които Аспарухъ заварилъ между Стара Планина и Дунава, се намирали *Варнови*. Те са живели по-напредъ край Балтийското море и принадлежали къмъ голямото славянско племе Бодричи. Споменъ на Варнови се е запазилъ види се въ названието на реката “*Варновъ*” (въ Северна Германия). Реката се влива въ Балтийското море до градецътъ *Варне-мюнде*.” (Шкорпил 1907: 18; правописътъ е частично осъвременен)

Във връзка с този опит на Х. Шкорпил за етимология на името Варна¹ ще взема отношение къмъ въпроса, доколко обоснован ми изглежда лично на мен. Предварително – този опит за мен е сполучливо, твърде вероятно етимологично решение, становище, за което ще приведа допълнителни аргументи. Редом с това ще се спра и на един от опитите за анализ на името, осъществявани в последно време, в рамките на току-що отминалото десетилетие. По принцип опити за етимология на името Варна са правени неведнъж, като в това число е налице и изясняване на името като тракийско².

* * *

Името Варна се споменава в писмените извори най-рано в известията за основаването на българската държава от Аспаруховите

българи и поради това е обект на относително активен интерес в литературата.

Във връзка с подхванатата тема важно е да се отбележи твърде ранното центриране на вниманието върху обстоятелството, че имената Одесос и Варна първоначално назовават различни обекти. Дискусионен остава въпросът какъв обект е означавало името Варна и каква е била локализацията на този обект, вероятно разполагащ се в близост до античния Одесос. Установяването на точната идентификация на обекта, назоваван Варна – първо, вероятно воден басейн или най-вече река, отграничаваща контролирания от града хинтерланд от вътрешността, след 681 г. включена в българската държава; или, второ, вероятно мощната крепост на самия Одесос или на селище близо до него, респ. дори фортификационна система на запад от дн. Варна (още един опит в тази насока: **Недев** 1978: 110–111), – си остава задача на историците. Към този въпрос бих прибавил и питането какъв е механизмът на заместване на името Одесос от името Варна – питане, отговорът на което би хвърлил още светлина върху произхода на името Варна.

К. Иречек смята, че името Варна е принадлежало не на стария град Одесос, а на местност в околността, може би Провадийската река и Девненското езеро (**Иречек** 1974: 882). Съвременните опити за отъждествяване на тази местност са противоречиви и предизвикват остри дискусии.

Едно ново актуализиране на част от тези въпроси дойде след публикация на шуменския историк и археолог **Павел Георгиев** (2002, *pass.*), в която предложи своя отговор на въпросите за това, какво е представлявала античната Варна, заварена от прабългарите на Аспарух, къде се е намирала, каква е била съдбата ѝ през средновековието, как се е вписвала в поселищната система на микрорайона, в който съвременна Варна се разполага. До появата на тази и други публикации на П. Георгиев тези въпроси не са достатъчно активно обсъждани от изследвачите.

Няколко години по-късно обнародва първата част на своята монография, посветена на средновековното минало на Варна, и варненският археолог и историк **Валентин Плетнъов** (2010). Монография-

та съдържа много обстойно обсъждане на гореуказаните въпроси във връзка с името Варна, критикувайки много от изводите на П. Георгиев.

Във връзка с актуализирания по-горе принос на Херман Шкорпил тук ще се наложи кратко да представя някои наблюдения на Павел Георгиев и на неговия опонент Валентин Плетньов.

Павел Георгиев тръгва от базисното за всички изследвачи известие, което изрично фиксира различието между двата ранносредновековни обекта, Варна и Одесос, а именно – известието за установяването на Аспаруховите българи в териториите между Хемус и Дунав, без обаче да включат античния Одесос в българската държава, която достигала до Варна – пункт, намиращ се “*circa fines Odyssei*” (Атанасий Библиотекар, ЛИБИ, т. II, с. 249) и съответно “*πλησίον Ὀδύσσεως*” (Геофан Изповедник – ГИБИ, т. III, с. 263; Патриарх Никифор – ГИБИ, т. III, с. 296). Според П. Георгиев прабългарите достигат до непосредствената околност на Марцианопол, в Девненската равнина, където се намирала въпросната “Варна”, която изворите не уточняват какъв топографски обект е била (Георгиев 2002: 209–210). Долината на Козлуджанска река е била според П. Георгиев мястото, където се разполагат на лагер прабългарите през 681 г. и поради това теснината, през която тя протича, е наречена “Балыкъ” (име, регистрирано от К. Шкорпил), което е тюркското, но не турско *balıq, baluq* – ‘град, укрепление, укрепен лагер’ (Георгиев 2002: 210–211). П. Георгиев търси въпросното селище и при постулираното от него селище *Λίμνα, което извежда от грц. *Λίβος / Λίβας ‘езеро/лиман; извор / поток’ и така го превръща в еквивалент на Βάρνας (Георгиев 2002: 221), като изхожда в случая от неточна идентификация на споменатото от “Житие на Йоаникий” селище Λίβνα, както това изяснява В. Плетньов (2010: 53–54, 161–162). П. Георгиев формулира и идеята за наличието в района на Марцианопол на огромен фортификационен комплекс, функциониращ през византийската епоха и онаследен от прабългарите, които го превърнали в техен възлов укрепен център; фортификационен комплекс, идентичен с въпросната Варна (Георгиев 2002: 2005; 2007, и др.).

След едно активно дискутиране с тази и други интерпретации на П. Георгиев, В. Плетнъов се спира върху въпроса какъв топографски обект е бил обозначен в ранното средновековие с името Варна, заключавайки, че така е била назовавана река в близост до античния Одесос (Плетнъов 2010: 103 и сл., и най-вече: с. 112 и сл., подразделът “Реката Варна” от параграф 3 на глава II). Измежду доводите на Плетнъов в това отношение особено тежат данните на онези изворови известия, в които пряко се посочва – например в италиански портолан от 1563 г. – че “Варна е една река, която се влива в морето на изток”. Впрочем, така е и у Константин Багренородни – като съобщава за пътя на русите до Константинопол, той пише, че те, след като преминели Дунав: “От Дунав те стигат до Конопа, от Конопа до Констанция, до река Варна, и от Варна отиват до река Тичина” (цит. по: ГИБИ, т. V, с. 202–203). За **Ив. Дуйчев** (1945: 163–164) река Варна от това известие е вливащата се в Девненското езеро река Провадийска (това становище е приведено и в коментара в ГИБИ, т. V, с. 202, бел. 10).

Представяйки, според мен много точно, в обобщен вид еволюцията на името Варна от споменаването му в т. нар. Голям хронограф до обозначение на града (вж. Плетнъов 2010: 114), Валентин Плетнъов отбелязва във връзка с идеята за славянския произход на името:

“Всички представени тези за славянския произход на името Варна по принцип звучат много логично, но се сблъскват с един основен проблем – засега е много трудно да се докаже славянско присъствие в района на Варненските езера”. И по-нататък: “... трудно може да се докаже, че в района на античния Одесос живеят славяни, които по мнението на В. Бешевлиев “преди 800-та година” наричат близката река с ранната форма на думата “черен” – “варн”, една форма, която е възприета и от гърците, и от новодошлите прабългари (Плетнъов 2010: 115).

При условие, че анализът на изворите от страна на Плетнъов много точно представя *Варна* като *потамоним*, то в такава насока трябва да се търси и етимологията на името, което в семантично отношение ще споделя особеностите на словообразуването на потамоними. “Черна” и “Врана” река по принцип са срещани като номи-

нации на речни обекти. На второ място, изявеното от него известно противоречие в обяснението на името като славянско поставя още един проблем – проблемът за лингвистичната принадлежност на името дали е славянско, или хипотезата на Х. Шкорпил, респ. и някои други хипотези, са възможните решения на този въпрос.

* * *

Така установеният факт, че става дума най-вероятно за название на река, дава добра отправна точка в изясняването на етимологията на името.

Варненският историк Веселин Иванов и позоваващият се на твърдението му Св. Аджемлерски посочват, че един от първите, които окачествяват *Варна* като хидроним, е гръцкият автор Й. Николау (**Аджемлерски** 2012: 74). Първоначално текстът на книгата на Й. Николау ми беше непознат, но впоследствие това твърдение се потвърди само отчасти. У Й. Николау действително се съдържа представа, че *Варна* е название на река (**Νικολάου** 1894: 118 sqq.), но там той всъщност привежда доводите в това отношение на А. Пападопуло Вретос (вж. **Papadopoulo Vretos** 1856: 200 sqq.). Също до голяма степен под влиянието на анализа на А. Пападопуло Вретос Й. Николау допуска, че още в античността близо до Одесос е имало друго селище, наричано Варна, като вероятно двете селища се слели (**Νικολάου** 1894: 83, 86–87, 120–121; вж. и **Kotzabassi** 2008: pass.). По отношение на етимологията на името Й. Николау приема, че Одесос бил преименуван на Варна след като аварите го завладели през 587 г., от “*var*”, означаващо “крепост”, наречен така заради размерите и укрепленията му. Й. Николау се позовава в това отношение на обстоятелството, че в т. нар. епархийски списъци на префектурите и диоцезите под юрисдикцията на Константинополската вселенска патриаршия по времето на император Андроник II Палеолог, е споменат “Одесос, префектура Мизия, който също е наричан *Vare*.” (**Νικολάου** 1894: 116, 124–125; **Kotzabassi** 2008: pass.; подч. мое, Ст. Й.) Без да влизам в детайли, ще отбележа, че етимологията на името у Й. Николау е опряна върху на практика несъществуваща форма на името. Справката с текста на епархийските

списъци (вж. ГИБИ, т. IV, с. 149, 153) показва, че става дума за обикновена грешка на този, който е писал текста, за когото и двете имена са били непознати – в първия случай той греши името на Одесос, като гласната “о” в началото е схванал по слух като гръцкия определителен член, стоящ пред името, и така Одесос е станал Δυσσός. Аналогично вариантът на името Βάρυς е бил записан, вероятно по същите причини, във форма, в която не е била отразена оформящата името наставка. Такава форма ще отговаря много точно на местното име Varni или Varnica от Галиполския полуостров, което **В. Бешевлиев** (1981: 7) привежда като етимологичен паралел към името на Варна във византийските извори. Бих предположил с известно основание, че е възможно по отношение на *Варна* да са се конкурирали формите Βάρυς и Βάρυα, при което втората е имала меродавната гражданственост.

Впрочем, в своето становище за етимологията на името Варна като произхождащо от аварската дума *var*, означаваща ‘град’, архимандрит Инокентий вероятно тръгва от етимологията на Йоаннис Николау (вж. **Инокентий Софийски** 1936; 1937;). По принцип топоформантът *-**цар**- ‘град’ присъства в топонимията на Северното Причерноморие (вж. **Шапошников** 2007: 259), например още в античността в скитска и сарматска среда (А. К. Шапошников дава пример със СелИ Nauaron, Nauaris ‘Нов град’), като продължава да се използва и след промените при Великото преселение на народите – така лексемата е компонент от композитното име на столицата на част от хунските племена – *Хунновар* (Οὐννοουάρ). Според мен обяснението на името Варна не може да се свърже с този топоформант – нито с хронологически, нито с лингвистични доводи. Предполаганият ирански етимон е от друг индоевропейски корен и с друг историко-лингвистичен развой.

Що се отнася до становището, че във византийските извори *Варна* е хидроним, впоследствие то се застъпва и от редица други автори.

Единствено П. Георгиев застъпва една компромисна теза, представяща името и като хидроним, и като ойконим.

Що се отнася до втория проблем във връзка с етимологията на името, неговата етнолингвистична принадлежност, то още Иречек

приема, че името е славянско, като го свързва със славянските думи *vrapa*, *wrona*, *ворона*, ‘гарван’ и предполага, че значението му е ‘вран’, ‘черен’, т. е. някакъв воден басейн в района е бил наричан Черно езеро или Черна река. Мнението му се споделя и от Вилхелм Томашек, за когото “Varna steht für slavisch Vrana... “die Schwarze” oder “Rabenstadt” (PWRE, III, 1897, 24, цит. по: **Бешевлиев** 1981: 6, бел. 8; също: **Плетнъов** 2010: 112, чиито библиографски справки тук отчасти повтарям). Иван Дуйчев също смята, че името *Варна* е славянско и трябва да се тълкува като “Врана река” (**Дуйчев** 1945: 163–165; това обяснение на Иван Дуйчев се привежда и в коментарите към известията на изворите в поредицата ГИБИ, съответно към Теофан Изповедник, т. III, с. 263, бел. 3; към Константин Багренородни, т. V, с. 202, бел. 10; към Скилица-Кедрин, т. VI, с. 213 и др.). Становището се застъпва и от В. Бешевлиев, който го извежда от същия корен и възстановява същата семантика, като обаче, се опитва да даде обяснение защо името в известията на изворите е в немета-тезирана форма, т. е. *Варна* вместо *Врана* (**Бешевлиев** 1954: 349–350; 1981: 6–7), допускайки, че това става заради посредничеството на езика на прабългарите при възприемането му в старобългарски език и респ. в текста на византийските извори от епохата. Това становище е възприето и изложено и в академичния етимологичен речник на българския език³. Археолози и историци вървят обичайно след тези становища. Ще приведа само най-характерните примери. Така Александър Кузев пише: “Вероятно едва в края на X в. градът вече е получил името Варна, **чийто славянски произход не подлежи на съмнение**. То произлиза от по-старата форма на врана от “вран” (черен) и според В. Бешевлиев се е запазила чрез посредничеството на прабългарите.” (**Кузев** 1981: 295; подч. мое, Ст. Й.). Историците Петър Петров и Йордан Андреев също не се съмняват в славянския му произход. Впрочем, още у Ив. Дуйчев се съдържа твърдението, че: “... в областта на древния град Одесос е съществувало толкова гъсто славянско население, щото то наложило едно чисто славянско местно наименование.” (**Дуйчев** 1960 [1972]: 70, с препр. към по-ранното му изследване: **Дуйчев** 1945: 163, бел. 1) Такава категоричност е налице и у **Н. Ковачев** (1982: 163): “Остава неизвестно

предславянското название за Провадийска река, която отседналите по течението ѝ славяни назовават Варна река, по връщите и кипящи извори при Девня (Марцианопол).” Тази категоричност е опряна върху етимологията, която той прави на името Варна в една негова по-ранна публикация (Ковачев 1978), представляваща по-детайлно и като че ли най-убедителното обосноваване на славянския произход на името Варна.

Н. Ковачев приема името за славянско и следователно също като Дуйчев смята, че в района на античния Одесос се е настанило многобройно славянско население много рано, което именно дава названието на някакъв речен обект в близост до града, пренесено впоследствие върху града. Според него името произхожда от индоевропейския корен ***var**, даващ в славянските езици лексемите: **варь** в старобългарски ‘жар, зной’; **вар** в сърбохърватски със същото значение; **war** в полски език със значение ‘горещина, вряла вода’; **var** в чешки и словашки със значение ‘кипене’ и в мн. ч. **vary** (субстантивирано прилагателно) – ‘минерален извор’, както и литовското **versmė** ‘извор’ и др. От този корен е формирано и прилагателното **варнь** (**варнь**) ‘горещ, зноен’ в старобългарски език, със значение в новобългарските продължители на това прилагателно име – “азбестов, варовит, варен, съдържащ вар”. От същия корен била и българската дума **врело** – “извор, който не замръзва” (Ковачев 1978: 243–244, с лит.). Въз основа на това се приема, че значението на името Варна е ‘кипяща, вряща [вода]’, респ. ‘горещ минерален извор’ и следователно представлява едно типично славянско образувание, което било дадено вероятно на река Девня заради минералните извори при с. Девня. Процесът на появата на името е резюмиран по следния начин: “След като славяните отседат в района Одесос – Марцианополис, вероятно към VII в., създават и свои селища, едно от които е Девня. Реката, образувана от кипящите извори, те назовават “Варна река [вода]”, като това название се е свързвало и със силно варовития състав на водата. По пътя на метонимията речното название се е разширило като такова за реката до устието ѝ в морето при Одесос. По-късно, когато градът се славянизирал, името се пренася и върху античния град Одесос и постепенно го замества.” (Ковачев 1978: 244–245).

Етимологичните паралели на името Николай Ковачев посочва в твърде широки географски простори – от немалък брой примери от славянските страни, например: с. Варна в Шабацка община, Сърбия; Varna и Warine в Словения; Varvin в Чехия; езерото Warnow и м. Warniak, Warna, Warnik, Warnowo в Полша, до името на река Варна, протичаща край град Момбай в Индия. Указани са и някои имена от българския ономастикон, което представя името като вписващо се и в българската традиция на формиране на местни имена от същия корен (**Ковачев** 1978: 242–243). Етимологията на името *Варна*, предложена от Н. Ковачев, намира добър прием в ономастичната литература. Например в топонимичния речник на **Е. М. Поспелов** (1998: 89) се върви именно след това обяснение, като се указва, че измежду няколко етимологии най-убедителна е онази, която го свързва с българското **вар** – минерален извор.

От обясненията, които определят името Варна име от неславянски произход, заслужава да бъде привлечено мнението на Стефан Младенов, публикувано в периодичното издание “Морски сговор”. След като изяснява тракийското по произход име Одесос като име със семантика ‘воден (град)’, той анализира и името Варна. Обяснението си на името Варна Стефан Младенов опира върху етимологични паралели като санскритск. **vâri (vâr)**, ‘вода’, зендски или авестийски **vairi** (от **vari**), ‘езеро’, староисландски **ver (vor)**, ‘море’, староарменски **gair** (от **vari**), ‘блато, тиня’, старопруск. **wurs** (от **vâr**) ‘езеро’, литовск. **versme** ‘извор’, латвийск. **at-wers** ‘водовъртеж’, българск. **из-вирам, из-вор** и мн. др. Познавайки се на отъждествяването у Иречек на Варна с Провадийска река с Девненското езеро, Ст. Младенов допуска името да е отпреди VII в., т. е. да е тракийско име подобно на речни имена като Марица, Морава и др. (**Младенов** 1929: 24–25). Ранното му фиксиране го изяснява като име, онаследено от траките според него. Широките етимологични паралели, които дава, от голям брой индоевропейски езици, според мен свидетелстват за две неща; първо, че този корен е бил продуктивен в много индоевропейски езици, и второ, че трябва да се очаква най-обяснителни за нашето име да бъдат примери за образувания от този корен, които са почерпани от индоевропейските езици, генетически най-близки до

тракийски език. Така за Ст. Младенов името не е славянско.

Становището на историка Петър Стоянов предлага едно обяснение, което търси преди всичко да установи семантиката на името. П. Стоянов се опитва да докаже, че името назовава селища, които винаги се разполагали на брега на река, езеро или море. Примерите, чрез които той се обосновава, са следните: *Варна* в Челябинска област на Русия, намиращ се на река Долни Такузак; *Варнавино* в Русия, разположено на р. Ветлуга; *Варна* на брега на остров Вайган в Баренцово море; гр. *Варняй* в Литва, разположен на река, съединяваща две езера; естонският град *Варня* на брега на Чудското езеро; германския град *Варне-мюнде*. Въз основа на тези примери той заключава, че и в нашия случай името на черноморска *Варна* означава “град на вода”, “воден град” (Стойнов 1998: 28–29). Привеждам това становище, защото в поне два от случаите то указва, както ще видим по-нататък в изложението, два от точните етимологични паралели на нашето име, в това число онзи, който указва и Шкорпил – ойконима *Варне-мюнде*. Това обаче явно е станало случайно, защото необяснимо защо в това становище като довод за търсената семантика са използвани имена, които определено не я споделят; така *Варнек* е мемориално име в чест на руския учен-океанограф А. И. Варнек; *Варнавино* – в чест на местен светец, носещ името на св. апостол Варнава, едно семитско име, съвсем различно по произход и т. н.

Налице са и други обяснения, които представят името като неславянско. Едно от последните по време между тях е становището на Павел Георгиев⁴. Тъй като името е споменато за пръв път във връзка с Аспаруховите българи, П. Георгиев е склонен да допусне, че то има прабългарски произход. Павел Георгиев обаче категоризира името като иранско (Георгиев 2002: 218–220). Логиката на това твърдение се опира върху констатацията, според мен малко априорна, че: “Негръцкият му характер е вън от съмнение, но директното му извеждане от славянското *вранъ* (след метатеза) е неоправдано от гледна точка на това, че става дума за център на прабългарите непосредствено след тяхното заселване.” П. Георгиев обосновава тази констатация чрез позоваване на такъв според него етимологичен паралел на нашето име, като името на често срещания в иранския

ареал ойконим *Варна*, възходящ според него към ираноезичното **var-**, което има значение на ‘жилище’, ‘лагер’ или ‘номадски стан’, а много често и ‘строеж’, ‘крепост’, ‘укрепено поселение’, ‘участък, ограден със стена’ и дори ‘страна с укрепени пунктове’. Това позоваване е последвано от едно неясно съждение; след като *Варна* е хидроним (което той приема също), то името *Варна* могло да обозначава и речен обект, защото такава негово значение произтичало от факта, че в индоевропейската и индо-иранската езикова общност то се използвало за обозначаване на “речно корито” или “течение на река”. При това П. Георгиев вметва най-общо, че това му значение било такова и при тракийското име, без да посочва кое точно тракийско име, след като на нашата *Варна* е отказан статусът на славянско и респ. тракийско име – нали името било според него дадено от прабългарите. При това, пояснява той, името се използвало редом с името *balıq* (което не се покривало напълно с ираноезичното “по характер” име) и с името *кага* (със значение ‘велик’ или ‘речен’). И в края на това противоречиво изложение той заключава: Девненска река била наричана още в древността “Потамос” и новите заселници, севери и прабългари, калкирали това тракийско или гръкоезично име с иранското *Варна*; едновременно с това те нарекли Βάρνας (от: Οὐάρνας) “главната укрепена територия” в българската държава, както и разположеният над Марцианопол “град”.

Това становище съдържа много противоречия и допускания без обосновка, което го прави неприемливо. *Варна* е реалия, известна ни единствено от упоменаванията ѝ във византийските извори. Трудно може да се приемат предположенията за евентуалното битуване на това име в езика на Аспаруховите прабългари (абстрахирам се тук от споровете в съвременната научна и парасциентистка литература дали са били тюркоезични или ираноезични); как те са наричали речния обект, известен от данните на византийските извори, не знаем. *Варна* може и да е име от езика на прабългарите, но за такова твърдение липсват изрични потвърждаващи го данни. Съдейки по състоянието на информацията от писмените извори, името би трябвало да е било добре известно на византийците още към VII – средата на VIII век, тъй като трите основни изворни свидетелства, в които то е

споменато, възхождат към т. нар. Голям хронограф – много близък по време до събитията от 681 г. (вж. повече за времето на най-ранно фиксиране на името във византийските извори: **Плетньов** 2010: 113–114), когато прабългарите надали са установили своя топонимична номенклатура в района.

Критикуемо е и другото становище на П. Георгиев, че: “Славянското название **Вранъ**, “Врана”, т. е. Черната река е резултат на вторична етимологизация на иранобългарското *Varna* и тюркобългарското *Kara* [...]” (**Георгиев** 2002: 220). Ако Варна беше резултат от “вторична етимологизация на иранобългарското *Varna*”, то първоначално името може и да е имало такова звучене, но след метатезата на *op*, завършила около границата между VIII и IX век, то трябваше да има друга форма – форма с осъществена ликвидна метатеза, а именно Врана. Това в името не се наблюдава, което говори, че то не може да е славянско. Във връзка с това по-нататък неизбежно ще са необходими още някои бележки относно формулираното в литературата становище за славянската етнолингвистична принадлежност на името.

В. Плетньов (2010: 87–88) категоризира като спекулативен прочит на историята – в рамките на вълната преразглеждания на родната история в последно време – тълкуването от страна на П. Георгиев на израза “така наречената Варна, близо до Одесос” в хрониките на Теофан Изповедник, Патриарх Никифор и Анастасий Библиотекар; както виждаме от изложеното по-горе, тази категоризация има, за съжаление, немалки основания.

* * *

Бегло трябва да бъде очертан и въпросът – кои са нашите известия за името Варна. До XIV в., пък и по-късно, това са главно известията на византийските извори. След съобщенията на историците, които фиксират името във връзка с разказа за установяването в района на Аспаруховите българи и създаването на българската държава, името е споменато от византийските автори във връзка и с някои други събития почти със същите параметри на описанието му. Така Скилица-Кедрин, съобщавайки за разгрома на един руски отряд през

1043 г., посочва как срещу този отряд “по крайбрежието на така наречената Варна излязъл вестът Катакалон Кекавмен ...” (ГИБИ, т. VI, с. 308; подч. мое, Ст. Й.). Тук се появява малко по-различен елемент в описанието, Варна има крайбрежие, но отново същият историк, разказвайки за установяването на Аспаруховите българи (ГИБИ, т. VI, с. 213), е почти дословен с предшестващите го разкази – българите, като преминали Дунав, се разположили на стан “във Варна сред някакви гъсталаци и възвишения” (ἐν Βάρνας ἐν τισὶ ὄχυαῖς καὶ ὄρεσι). Може би едва вече у Теодор Скутариот в разказа му за превземането на византийския град Варна названието на града не е Одесос и Калоян превзема именно Варна (ГИБИ, т. VIII, с. 252, 260;). Така е и в известията на т. нар. Епархийски списъци (ГИБИ, т. IV, с. 149, 153), от края на XIII и началото на XIV век, където Одесос е обозначен като град с друго име Варна. През XIII век, според данните у Мануил Фил, Βάρνας, Προβάτος и Πρεσθλάβα συν’Αδίτζη са крепости, покорени в Североизточна България (ГИБИ, т. X, с. 147). Варна е названието на града и при похода на граф Амедей VI Савойски (1366–1367), като в дневника на счетоводителя Антоний Барбери се споменава за двама савойски васали, които били пленени “apud Galatas Varnam”, а на 25 октомври били “apud Varnam”, която била обсадена (цит. по: **Иречек** 1978: 376–377, бел. 32). През XI–XIV век името Варна вече се носи от селището, респ. от византийската крепост, изградена върху развалините на Одесос, като до 1204 г. и след 1272/3 г. Варна е в границите на Византия, а в периода между тези години не е напълно възстановена след превземането ѝ от българския владетел Калоян; българите от тази епоха знаят за съществуването ѝ, вероятно именно с името Варна, тъй като по време на обсадата ѝ от Амедей Савойски Sisman, т. е. Иван Александър, преговаря с тях, и още от времето на Калоян те знаят за този град, но те ще са използвали името, с което тя е влязла във византийските извори. Данни как е била наричана от българските владетели няма, и според мен най-вероятно те са възприели името от византийските си контрагенти, които владеят града продължително време. Това положение на нещата още веднъж поставя въпроса къде, в каква среда възниква името на този град; ако единствено византийската

културно-историческа среда е и най-ранен носител, и най-ранен разпространител на името, трябва да се предполага, че в средновековния български ономастикон то ще навлезе именно като на практика чуждо име. Това би следвало да е така дори и ако във византийската географска номенклатура името е навлязло от славянски източник, т. е. от ономастикона на славянските поданици на империята, уж нарекли с това име първоначално някакъв речен обект още при заселването си на полуострова. Въпросът в такъв случай опира до необходимостта от изясняване на специфичната форма, в която то битува в средновековните източници, които го запазват.

В изясняването на името като славянско от страна на В. Бешевлиев, по повод на нетипичната форма *Варна* < *Њранъ*, но без метатеза, се твърди, че славянски имена без метатеза в района били запазени; примерите за това у Бешевлиев са няколко: споменаването на името на Владимир, сина на Борис, като *Валдимер* в най-старите ръкописи на продължителя на Георги Монах; името *Персианос* в първобългарските надписи срещу Пресиам у Константин Багренородни; формата *Даргамерос* на името Драгомир, носено от славянина, изпратен от Крум за преговори с византийците, у византийските писатели Кодин и Георги Кедрин; споменаването на ойконима Преслав под формата *Перстлав* у същите византийски автори; местното име *Varni* или *Varnisa* в Галиполския полуостров, както и това, че у Йоан Екзарх са се запазили някои думи без метатеза. **Варна** било “вкаменена” форма от времето преди метатезирането на *p*, завършило около 800-та година, запазена чрез посредничеството на някакъв друг език – старогръцки или езика на прабългарите (Бешевлиев 1954: 349–350; 1981: 6–7; както и синтезираното представяне на становището на Бешевлиев у Плетньов 2010: 113).

Проблемът за “немататезираната” форма на славянското име Варна е един от възловите в изясняването му. По принцип действително се приема, че съществуват някои примери за немататезирани форми, особено в Североизточна България. Вл. Георгиев привежда като друг такъв пример, отново от гръкоезични източници, ойконима *Γαρδίκι* (*Γαρδίκιον*, *Γαρδίκιη*), *Gardichi* = *Gardьkь* > стбълг. *градьць* > бълг. **градѐц**, който се среща като име на 11 селища в Гърция: в Месения

и Аркадия (Пелопонес), в Етолия, на о. Корфу (= Коркира), в Епир (на 3 места), и Тесалия (на 3 места), като някои от тия имена се срещат в датирани текстове: Γαρδίκη (вин. п.) от 1319 год., Γαρδίκιον от 1371 год., Gardichi от 1422 год. Присъствието им в късни документи все пак не го разколебава в датирането им във времето отпреди VIII/IX век, тъй като не само не се била извършила метатеза, но не бил проведен и последният етап на третата палатализация ($k > k' > c$; вж. **Георгиев** 1964: 58–59). Становището е застъпено и в академичната граматика на старобългарския език с основни доводи на практика същите като у В. Бешевлиев и Вл. Георгиев: най-архаичният пласт на българославянската топонимия в Гърция показвал, че през VII–VIII век метатезата на ликвидните съгласни още не е настъпила; цитира се отново случаят с имената Βαλδίμερ и Δαρυαμήρος, макар че е даден контрадоводът за промяната на името на Карл Велики от метатеза, която го превръща в нарицателното *крал*, и накрая, указват се онези лексеми у Йоан Екзарх, които са без метатеза (**Илчев** 1991: 100–101). Тази логична постройка води и до по-безалтернативни нейни формулировки; така, изтъквайки значението на научни дисциплини като топономастиката, диалектологията и лексикологията, включени в балканското и славянското езикознание, се подчертава фактът (вж. напр.: **Старобългарски език...**, pass.), че “именно в диалектите и изобщо в езиците на балканските народи, а също така и по техните земи са се запазили много славянски (с произход от българските славяни) думи, които имат звучене по-близко до старобългарското (със запазени носовки и неметатезирани групи с плавни съгласни и др.). Българската топонимия и диалекти също ни дават (след строго научни изследвания) много данни за старобългарския език, дори и за предписмения му период (достатъчно е да споменем топонима Варна с неметатезирана група CopC).”

“Аргументът на (по-късно осъществената) метатеза” според мен остава все още *sub judice*. Би следвало да се има предвид, че, да речем, примерите на имена без метатеза, запазени във византийските извори или в диалектите като субстратна българославянска топонимия в територията на съвременна Гърция, са имена, които в по-ранни и синхронни домашни паметници са без изключение във форма с

метатеза. Следва да се помисли доколко такива случаи имат доказателствена сила за твърдението, че имена без метатеза са се запазвали до късна епоха, което да обясни и формата Варна, впрочем, уверено сочена в току-що цитираното мнение като особено типичен пример за това; респ. доколко те са регистриране на ранната форма на имената или са резултат от тяхна трансформация на гръцка езикова почва. Във всеки случай, съществуват и противоположни становища на тази трактовка на данните, и то отново по отношение на интересуващите ни имена. В случая става дума за етимологията на ойконимите Варна и Каварна и на хидронима Вардар, която прави **Ив. Петканов** (1961: 52). За него “аргументът на (по-късно осъществената) метатеза” не противоречи на славянския произход на името, но той не е съгласен, че името засвидетелства случаи на неметатезирани имена; приведени буквално, контрааргументите му са следните:

“Сериозна пречка за приемане славянския произход на името Варна е липсата на т. нар. ликвидна метатеза – премятането на стари групи -ор-, -ол-, -ер- между съгласни в -ра-, -ла-, -ре-, което е настъпало във всички южнославянски езици (срв. например днешните форми *град*, *врана*, *блато* от стари *gordъ, *vorna, *bolto). Съображението, че ликвидната метатеза в Североизточна България е осъществена малко по-късно, може да се обезсили от факта, че тъкмо там са засвидетелствувани собствени имена като Врана (приток на Камчия) в м. Варна, Преслав в м. Перслав, Владимир в м. Волдмир (Перслав и Валдмир у византийски автори). Но обликът Варна (днешният град) си остава непроменен.” (**Петканов** 1961: 52)

Както се вижда, против “аргумента на (по-късно осъществената) метатеза” Ив. Петканов привежда доста контрадоводи, някои от които тежаци, например доброто засвидетелстване на практически системно осъществяване на метатезата в Североизточна България, и то в относителна близост до речните обекти, за които се е предполагало, че отговарят на реката Варна от византийските извори. Върху факта, че метатезирана форма от същия етимон (Врана, т. е. Черна [река]) се наблюдава в района на Варна в названието на левия приток на река Камчия, който преминава през Търговищкия боаз, обръща внимание и **В. Плетнъов** (2010: 113). Така или иначе, този факт,

сполучливо указан без съответния коментар и от автор, който не е лингвист, представлява доста сериозен контрадовод срещу тезата за запазването на неметатезирана форма, доколкото той е свидетелство за това, че едва ли в един и същ район, където извършването на метатезирането е факт, в говора на славянското население ще се запази неметатезирана форма. Респективно, че такава форма би навлязла в езика на българските славяни от този район само при по-специфични условия и най-вероятно от иноезичен източник, тъй като, ако тя е битувала без прекъсване последователно именно в старобългарски, среднобългарски и новобългарски език, тя е щяла да преживее въпросната метатеза. При това според мен досега не е подложен на оценка другият пример, който В. Бешевлиев посочва като засвидетелстващ подобна неметатезирана форма – местното име *Varni* или *Varnica* в Галиполския полуостров. Още един пример за славянско име без метатеза или иноезично име, засвидетелствано в изворите във формата му, неподлежаща на метатеза – такъв въпрос също го представя като несигурен довод за запазването до по-късно време на неметатезирани имена в езика на българските славяни.

* * *

Според мен хипотезата на Х. Шкорпил за тракийски произход на името преодолява някои от така очертаните противоречия, най-вече във връзка с въпроса за неосъществената ликвидна метатеза. Най-вероятно името Варна е тракийско, така траките са наричали река в района на днешна Варна и това име представлява още едно име от субстратен тракийски произход в българския ономастикон. Все пак, обаче, ако славяните не са създателите на името, а са го узнали от траките, то и в такъв случай те съвсем естествено биха го подложили на преработка по закономерностите на своя език и то щеше да придобие вида Врана като името на притока на Камчия. Вместо това тракийското име Варна се запазва непроменено, гръцките извори го засвидетелстват винаги в такава форма и ако навлиза в български език също непроменено, и то след преобразуването му от хидроним в ойконим, това изисква съответните обяснения. Аз продължавам да смятам тракийската

хипотеза за произхода на името за най-добре обоснованата, и то именно във варианта на тази хипотеза, за пръв път формулиран от Херман Шкорпил, но тук ще се наложат някои допълнителни пояснения, които да внесат още яснота.

Формално са възможни и други варианти на тракийската хипотеза, различни от варианта у Х. Шкорпил. Така близък звуков състав има една група тракийски имена, които намират широка балтска изоглосия. Това са тракийските имена *Barna*, *Barnus*, *-berna*, за които **В. Н. Топоров** (1975: 197, въз основа на **Russu** 1959 [1967] [2009]: 94–95) предполага, че се отнасят към продуктивния корен **barn-* в балтските езици (от глаголна основа, идентична с основата на литовск. *bãrti* и латишк. *baŗt*, формираща много образувания в пруски език на *{*bar-}*, *{*barb-}*, *{*bard-}*, *{*bark-}*, а в случая – образуване *ñ ãëðì áí ò-n- í ò òèĭ à í à èèðĭ âñĕ. baŗnas, barne, barnis, baŗnis, barnùs, barningas* и др.), производни от които са според него пруското *Varne* (регистрирано през 1331 г.), литовск. *Barnis* и *Barnã-balis*, латишкото *Bãrneļ-upite, Bãrneļa-kalns; Barnkalns* и др. Освен звуковата близост до нашия ойконим Варна, към такова допускане ме наведе предполагащата форма **Warne*, която може да е стояла зад регистрираното през 1331 г. пруско име *Varne* – нещо, за което В. Н. Топоров съзира известна вероятност. Но анлаутната звучна съгласна, фиксирана в тракийското **b**, не предполага развитие във или от *-w-*, впрочем, така е и в балтските езици (вж. таблицата у **Дуриданов** 1976: 108), а допускането от страна на Топоров като че ли е по-скоро заради възможността за неточна фиксация на фонетичния облик на пруския топоним, което обаче се опровергава от интегралното му вписване в група балтски имена с добре проследими тракийски изоглоси⁵.

По-скоро, извеждането на името Варна от изходна тракийска форма е добре обосновано на базата на евентуалната ѝ изоглосия с една друга група лексеми в балтските езици, твърде близки до съвременния български ойконим.

Става дума за относително многобройните етимологични паралели, които името Варна намира в следната група имена в балтските езици:

Varnė – квартал в зап. част на гр. Вилнюс, бивш хутор, западно от Пилайте по пътя *Sudervėn [prie kelio Sudervėn]*; **Varnelė** – река в

южната част на района на Телшус. Извира от езерото Lūkstas. Тече на север, северо-изток. Горното и долното ѝ течение са заблатени. Протича през град **Varniai**⁶. Влива се в езерото Boržulias. **Varneliai** – 1. село в югозападната част на района Телшяй, 7 км. западно от Varniai; 2. село в автономния район на Аникшчай, 8 км. от Kavarskas. **Varneliškiai** – хутор в автономния район на Купишкис, на 15 км. от Šimoniai. **Varnėnai** – село в автономен район на Raseiniai, на 3 км. от Paliečiai. **Varnėnai** – село в автономен район на Ukmerge, на 9 км. от Taujėnai.

Тези селища са най-точните, някои почти буквални етимологически едноименници на черноморската Варна.

Към тези имена могат да се прибавят още някои имена, принадлежащи на балтската по езикова принадлежност субстратна белоруска, полска и латвийска топонимия и хидронимия. В изброяването им от М. Размукайте и А. Погоните (**Razmukaitė, ir Pagonytė** 2002: 52; 115), това са имената:

Várliai (2) k. Varanavo r., Gardino sr. (белоруск. Orli); **Várnakiemis** (1) // Varnakėliai (2) k. Varanavo r., Gardino sr. (белоруск. Varnakeli); **Varniúnys** (3) mstl. Astravo r., Gardino sr. (белоруск. Varniany); **Várniškė** (1) k. Breslaujos r., Vitebsko sr. (белоруск. Varniški); **Várniškės** (1) k. Lydos r., Gardino sr. (белоруск. Vorniški).

И в балтските езици тези имена са много близки или дори производни от апелативите, обозначаващи птици от групата скорци на раздела врабчови. Това са следните две лексеми в литовски език:

Varnėnas – lot. Sturnus vulgaris, angl. Common Starling, vok. Stare. [Обикновени] скворци, врабчови, от семейство птици (Sturnidae). **Varnėniniai** – (лат. Sturnidae, angl. Starlings, немск. Stare) – Скорец, врабчови, семейство птици. В описанието на биологичните характеристики на тази птица се посочва, че в гъстото ѝ оперение преобладават цветовете черно, кафяво / червеникаво, бяло.

По-ранни примери за имена в балтските езици със същия корен представляват пруското СелИ **Warne** (“nicht mehr existierende Ortschaft bei Kirpehnen, Kirchspiel Germau”, различно е от СелИ Варнемюнде, вж. **Blažienė, G.** 2000, S. 171–172), регистрирано в изворите още през средновековието, през 1354 г., и също пруското СелИ

Warnicken (Fischhausen, Kirchspiel St. Lorenz), споменато през 1396, 1405 (два пъти), 1620, 1632, 1674–1675 и още седем пъти в периода от XVIII до XX век. Етимологията на тези имена, която прави Гражилда Блажиене, също ги извежда от ***Varn-**, възхождащи към пруск. **warne** “Krähe”, литовск. **várna** “Krähe”, латвийск. **vārna** “Krähe”, в случая с второто име – към същия етимон, но разширен с наставката ***-ik-**; сред онимите, приведени като етимологични паралели, са пруските топоними **Warnaw**, **Warnelin**, **Warnikaym** и речните имена **Vainė**, **Vārnėlė**, латвийските речни имена **Vārne**, **Vārnupe** (и **Varnupis**, срв. големия брой балтски композитни имена от този тип) и топонимите **Vārnas**, **Vārnas**, **Vārnaskruogs**, **Vārnasmuiža** и др. Смятам, че по коренна етимология, потвърждавана и от общата “вранина”, респ. “гарванова” семантика, тези имена, заедно с приведените литовски примери, са най-точните съответки, близко родствени на нашето име Варна.

Но все пак, “вранината” семантика на тези лексеми се нуждае от известно доуточняване. В резюме наблюденията си в това отношение литовският лингвист Витаутас Мажюлис представя по следния начин: имената от типа **Varniai**, по традиция тълкувани като означаващи “врана” или “гарван”, по-скоро имат изходна семантика “това, което е черно”. Той възстановява следната картина в развитието на имената от този тип. Първо, изхождайки от двойката *subst. mobile* **upėlė/upėlis**, той допуска съвсем логично, че наред със *subst. mobile (fem.)* урл **Vaīnė** (река **Vaīnė**) може имплицитно да се предположи речното име (топонимът) ***Varnīs**, също *subst. mobile* (но не ж. р.), именно от което се развива *pl. collect.* **Vaīniai**, което сравнява с литовското аукштайтско езерно име **Varnys**. Мажюлис извежда тези *subst. mobile* от балто-славянското прилагателно (**ā-/a-** основа) ***varnā-/ *varna-**, със значения: а) горещ (кипящ) > обгорен > нечист > черничък, черен > и б) мътен > непрозрачен > нечист > черничък, черен. При субстантивацията балто-славянското прилагателно име се превръща според него, първо, в субстантивираното **vaīnas** „**varnas**, (гарван)“ (< *juosvasis/ juodasis paukštis*), от което са литовск. **vaīnas** “същото значение”, руското **вóрон** “същото значение” и подобни, като се запазва руското диалектно прилагателно **воронóй** “черен (за

кон)“ (по отношение на този случай Мажюлис препраща към **Duridanov, I.** 1975, S. 65); второ, в субстантивизираното балто-славянск. ***vārnā** “varna, Krähe” (< *,juosvoji/juodoji paukštē“) > литовск. **vārna** “същото значение”, руск. **ворона** “същото значение” и подобни. Така представеното изходно балто-славянско прилагателно име ***varnā-/ *varna-** представлява всъщност производно с наставка ***-nā / *-na-** (с аблаут в корена) от балто-славянск. глагол ***ver-** (praes.) **/*vir-** “кипя/варя, (клокоча)”, който, обаче, с praes. ***-d-** (< ***-d^h-**), се превръща в диалектното балто-славянско ***verd-** (praes.) **/*vir-** “същото значение”, което най-добре осветлява уникалния (по неговата категория) литовски глагол **vėrdu/virti** = латвийск. **vēřdu/viřt**, също формиращ хидроними и особено речни имена. В. Мажюлис дава като пример в това отношение производния пруски топоним (формиран, очевидно, от речно име) **Wardo** (XV век, Самбия), в което трябва да се види западнобалтско ***Vardā** < adj. (**ā-/a-**основа) < западнобалтско ***vardā** “кипящ” (срв. **Blažienė, G.** 2000, S. 169 ir toliau), сравнимо с литовското речно име **Vařdas**, формирано от прилагателното име ***varda-** (**ā-/a-**основа), както и речното име и топоним **Vārduva (Vārdava)**, производно с наставка **-uvā/-avā** (представена, впрочем, в някои български имена от субстратен тракийски произход⁷), формирани от същото западнобалтско прилагателно име ***vardā-** (вж. **Mažiulis, V.** 2008, psl. 97–98).

Във връзка с анализа на В. Мажюлис другояче изглежда етимологията на едно тракийско по произход речно име в българското землище – хидронима Вардар. Две са възможните решения на името – първо, от и. е. етимон ***sword(o)** > **-wori** със значение “черна вода” (в това отношение се привлича примера на река Црна – десен приток на Вардар като точен семантичен паралел на Вардар, както и античното име **Axios** със сходно значение), и второ, от и. е. етимон със значение “бързо течение, поток” (**Duridanov** 1975: 30–36; срв. **Paliga** 2003: 69; **Поспелов** 1998: 89). Както се вижда, двете възможни решения са практически инвариантни, при което отново сме възправени пред трако-балтска изоглоса, имайки предвид западнобалтския корен ***vardā** “кипящ” и производните от него речни имена **Wardo** и **Vārduva (Vārdava)**. Така предположеното субстратно име

Варна по коренна етимология намира много близка съответка както в едно без съмнение субстратно име от българското и респ. землището на древните траки, каквото е името Вардар, така и в балтските езици.

Несъмнено към етимона съответно на *Varna, *Vardā (> Wardo, Varduva) и тракийското Вардар отношение имат и лексеми като **wurs** (от **vâr**) “езеро”, литовск. **versmė** “извор”, латвийск. **at-wars** “водо-въртеж”, както и бълг. **из-вирам**, **из-вор** и др., които **Ст. Младенов** (1929: 24) указва като етимологични паралели на името Варна. Могат да бъдат посочени и други тракийски производни от вероятно същия корен. Така **Ив. Дуриданов** (1976: 84) възстановява тракийските лексеми **ver-** ‘извирам’ (буквално обясненията му: “СелИ. (от речно) Ereta (от *Vereta), срв. лит. *virti* (*vėrdu*, *viriaũ*) ‘вря, извирам, клокоча’, стбълг. *върѣти*, *върѣж* ‘извирам, вря’.”) и **varpasas** ‘водовъртеж; ровина’ (буквално обясненията му: РИ *Harpėssós* (*Varg-), срв. латв. *vārpats* ‘водовъртеж’, лит. *varpūti* ‘ровя, копая’; и. е. *цогр-). Във всички тях се наблюдава като най-вероятна изходна семантика “вря, кипя”.

Във връзка с това ще отбележа съвсем кратко още някои проблеми при интерпретацията на образуванията от този тип. Така например, към същия корен **Ив. Петканов** (1961: 52) отвежда и ойконима **Каварна**, когото обяснява като произведен с дисимиляция на “г” от *qarvarna ‘скъпа, хубава вода’. Но при случая с това име съществува и вероятност етимонът на името да е използван с неговата вторична “вранина, респ. гарванова” семантика, което би дало възможност и за различна етимология от предлаганата от Ив. Петканов. Например, при анализа на славянските думи, обозначаващи гарван, Вл. Георгиев указва, че руск. **каворон** ‘гарван (грач, ворон)’, украинск. **каворон**, словенск. **kāvran** ‘гарван’, **kavrāna** ‘врана’, долнолужишкото **karwona** ‘врана’ (с метатеза, както бълг. **гарван**), имат съответствия в литовск. **kóvarnis** ‘гарван (грач, ворон)’, латвийск. **kuõvārnis**, **kuõvārna** ‘гарга’. Той ги изяснява като контаминация или (хаплогения) от рус. **кава** ‘гарга’, **кавкать** ‘грача’ (укр., белорус. **кавка**, срхр. **kāvka**), словен. **kāvka** (чеш. **kavka** ‘гарга’, пол. **kawa**, **kawka**, горнолуж. **kawka**) + рус. **ворон**, респ. словен. **vrân**, **vrāna**, а балтийските думи от лит. **kóvas**, **kóva** ‘гарга’ + лит. **varnas** ‘гарван’, **vārna** ‘врана’

(Георгиев 1985: 212). Смятам, че анализът на тези лексеми може да подпомогне изясняването на СелИ Каварна, за което допускам, че е също като Варна субстратно, тракийско по произход име. Вероятността това име да е втори случай на запазване на тракийска лексема в името на съвременно селище се корени също в много точния етимологичен паралел отново в балтските езици, който тази предположена тракийска лексема открива в балтското **kóvarnis**, **kuõvārnis**, **kuõvārna**.

Такова допускане е донякъде резонно, но среща и някои мъчности. Първо, засвидетелстваното в средновековните извори име на селище в региона, което някои автори смятат за етимон на името Каварна – името на средновековния град Карвуна, център на хора в епохата на Второто Българско царство. Неясно остава – Карвуна ли е праобразът на новобългарското Каварна? Проблем е и документирането на името – ако то също като името Варна запазва тракийската форма без надлежни промени съобразно фонетичните закономерности на българския език (и следователно от нея не би могло да се развие новобългарското СелИ Каварна), то това изисква обяснение, например да се отговори на питането как достига името до ново време, при условие, че липсват негови регистрации и респ. преносители от епохата на средновековието⁸. От друга страна, възможно е това име да е било трансформирано във форма, близка до очакваното тракийско Каварна, под влияние на оприличаване с името Варна и изравняването на формите им. А ако двете имена са пълни или поне частични изосеми, доколкото и в двете би могло да е налице вторичната семантика 'врана, гарван, респ. черен', това също се нуждае от изясняване, и то при условие, че съпоставката с балтските примери е достатъчно обоснована и по отношение на фонетичното развитие на името Каварна. Този пример остава несигурен въпреки значителната близост до някои балтски лексеми. А от друга страна, **Ив. Петканов** (1961: 52) допуска името да е било първоначално хидроним, който след това е бил трансформиран в СелИ – допускане, което, както видяхме, той не обвързва непременно с разположението на селището край воден басейн.

Само ще отбележа и другата насока в интерпретацията на имената Варна и Каварна у Ив. Петканов. Той ги приема, заедно с името Вардар (у него *var(d)- ‘вода’ + *ar ‘която тече’) като част от “верига хидроними” от типа на Varro – река във Фриули, североизточна Италия, Vara – река в Лигурия, също североизточна Италия и други речни имена в Италия и извън нея, завършваща с Var, Vardo, Vaire, Veuge и други речни имена в Прованс (Южна Франция). В тази хипотеза Ив. Петканов изхожда всъщност от идеята за т. нар. староевропейска хидронимия – един възлов проблем от индоевропеистиката, формулиран от езиковеда Ханс Крае (Ив. Петканов се позовава на неговия труд “Език и предисторически времена”, вж. Krahe 1954: 53). Но развитието на хипотезата за т. нар. староевропейска хидронимия много скоро довежда до формулирането на специфичен неин балтоцентричен вариант, работещ с балтски примери с преки и много точни съответки в Балкано-Анатолийския район, какъвто изглежда е и случаят с имената с етимони *Varna, *Vardā. Примерите от Западна Европа в келтските, италианските, германските и други индоевропейски езици имат добре проследим различен фонетичен облик. Разбира се, прави са изследвачите, че този корен има широко, общо-индоевропейско представяне, но в рамките на целия индоевропейски езиков масив добре се долавя в случая трако-балтско съответствие, отиващо най-вероятно към по-тясна езикова близост.

Смятам, че очертаното по-горе морфологично и семантично развитие на балтските примери обяснява много особености и на черноморското име Варна, чиято толкова значителна близост до балтските примери става възможна единствено на базата на предположението, че името е тракийско и в такъв случай спада към твърде многобройните трако-балтски изоглоси, установявани от изследователи като Иван Дуриданов, В. Н. Топоров и др. В случая се наблюдава и изоморфемност – също както в балтския пример тракийската Варна влиза в закономерната група subst. mobile Varna / Varnis (втората форма – фиксирана в Епархийските списъци, макар и с грешно изписване без **-n-**, не защото думата е била без тази наставка, а както смятам, поради лошо чуване на името от записвача)⁹. Така става ясно, че има всички основания, също като в балтските примери, да очакваме тези

съхранени от византийските извори форми на името да са обозначавали водни обекти. Освен това, балтските примери придават допълнителна тежест на приведения от Бешевлиев паралел на нашето име – името **Varnica** от Галиполския полуостров. Това име според мен не е пример за още един случай на нереализирана метатеза или за фиксиране на славянска дума преди извършването на въпросната метатеза, а пример за тракийско образуване от същия корен и със същата наставка като пруското Warnicken – още един пример за трако-балтска изоглоса и изоморфема едновременно.

* * *

Във връзка с тези съображения би могло да се постави и въпросът какво е било значението на първичното тракийско име, което са фиксирани византийските извори. “Черна (река)” е твърде вероятното първично значение. То едва ли се запазва в назоваването на Провадийска река и Варненско езеро съответно като Черна река и Черно езеро, както уж било засвидетелствано, че ги наричали старите варненци¹⁰ – това е по-скоро вторично, съпадащо по значение назоваване на тези водни обекти, и то инцидентно, без широка гражданственост. Редом с това, тук все пак бих си позволил едно слабо подкрепено с доказателства допускане – че речни имена от типа на **Черни Лом**, **Черни Осъм** и други представляват полукалки, с изходна форма *Varnis Almus и подобни, но за каквито и да са по-сериозни изводи в това отношение липсват данни. Единственият, и то недостатъчен довод за такова допускане е това, че определяемите в тези двусъставни имена са все субстратни и че едно от тези имена – **Баниски Лом**, е субстратно и в двата компонента.

От друга страна, една втора възможност се очертава въз основа на първичната семантика на производните от корена *varna-. Както видяхме по-горе, името **Варна** би могло да означава и “**врящ, кипящ**” (това произтича от анализа на В. Мажюлис, допуска го като семантика на името и Н. Ковачев, отразено е в енциклопедичното пособие на Е. М. Поспелов). Името ще обозначава в такъв случай именно такъв врящ или кипящ воден обект – Варна като название за Девненските минерални извори? – или просто кипящ, буен воден

обект, обозначен така по същата логика, по която се е извършило именуването на бързо течащата река Вардар. Субстратните тракийски имена Варна и Вардар ще имат в такъв случай като семантичен паралел – естествено, не генетичен, а типологичен – българските хидроними от типа на Клокоч, Клокотница, а също така и Калакоч – повърхностно турцизирано местно име (извор и пресъхнала река до с. Ковачевец, Поповско), производно от *Клокоч (вж. за последния случай: **Димитрова-Тодорова** 2006: 392–393).

Необходимо е във връзка с така възстановяваната семантика на името да се върнем още веднъж към проблема за евентуалния славянски произход на името. Както видяхме по-горе, именно това е семантиката на името и според **Н. Ковачев** (1978: 235–246), като съгласно етимологията, която предлага той, Варна се извежда от прилагателното *варънь* със значение ‘горещ, зноен’, евентуално ‘кипящ’. Приведени са доста убедителни примери в подкрепа на такава етимология, също избягваща проблемите с евентуално закъснялата ликвидна метатеза в Североизточна България, и тази етимология действително представлява втората относително сигурна възможност за обяснение на името. Аз не бих приел тази етимология по няколко причини. В разсъжденията на Н. Ковачев има някои противоречия. Трудно обяснима ситуация се обрисова от неговото предположение, че речното име Девня от района на Варна не се запазва като субстратно тракийско речно име, каквото е било първоначално според него, а като СелИ, докато същата река е преименувана със славянско име, каквото Ковачев приема, че е името Варна. Второ, така балтските паралели на името остават неизяснени – те също са много точен паралел на името Варна и при това, както показва В. Мажюлис, са образувания от същия индоевропейски корен, от който произхождат и евентуалните славянски етимологични паралели на нашето име Варна. В балтските примери коренът формира преди всичко хидроними, като топонимите, които са формирани от този корен, са практически отхидронимни топоними, резултат от метонимия, което отговаря и на първичната роля на речно име на названието на черноморската Варна – обратното е при примерите, които дава Н. Ковачев, които са преди всичко примери на местни имена със семантика “варовита

местност” – такива са и Варна могила, и Варни рид, и Варно усое, и Варни дол; нещо, което ги отдалечава по семантика от възстановяваната от него семантика на черноморското име Варна, означаващо ‘вряща, кипяща [река]’ според него. По принцип значението **варовит** на образуванията от корена ***var** е, както отбелязва и Н. Ковачев, късно по време и то според мен не отговаря на материалната култура на славяните от времето на славянските нашествия. Тази по-късна хронология на действително етимологично сродните имена, които привежда Н. Ковачев, ги превръща по-скоро в лексеми, близко родствени на името Варна, но не споделящи с него общ произход. Примерът с Карлови вари едва ли е убедителен, тъй като там лексемата **вари** (мн. ч.) отговаря буквално на българското **из-вор**, производно от занимаващия ни индоевропейски корен. И накрая, налице е още едно хронологическо несъответствие, свързано с археологическите данни за установяването на славяните в района на Варна. Към VII в., когато името Варна е регистрирано от византийските автори, славяните още не са проникнали в близост до територията на античния Одесос (вж. по-долу) и не биха могли да осъществят именно те наименоването на този обект. Но картината благодарение на наблюденията на Н. Ковачев се изяснява в значителна степен – славянските и балтските езици са близко родствени, затова етимологичното родство и съответно близкия, почти съвпадащ фонетичен облик, между славянските имена от типа на **Warniak**, **vary**, от една страна, и балтските имена **Varniai** и подобни, от друга страна, не изненадва. Още повече, че и славянските, и балтските имена от този корен, производни от различни по фонетичен облик глаголи (балтското **virtī**, славянското **в(ь)рѣти** и **варити**), притежават почти идентични, макар и с различна хронология, форми с еднаква гласна в основата (балтското **varna**, стб. **варьнь**). Но и тракийските племенни езици са били твърде близки до балтските и естествено е било още траките да нарекат река в района на съвременна Варна като **клокочеща**, **кипяща** (по-допустимо в сравнение с “вранината” семантика), **изпреварвайки** славяните в номинацията на въпросната река с лексема, етимологически и фонетически твърде близка на славянските имена от този тип.

* * *

Както се вижда от изложеното, българското субстратно име Варна възхожда към тракийска форма *Варна / *Варне¹¹. Срещаме я като че ли закономерно обозначаваща речен обект – подобно на семантиката в голям брой паралели от балтските езици. Само да отбележа, че донякъде подобен е и случаят с балтийската (старопруска) лексема Rusna, Russe, която също намира палеобалкански и конкретно тракийски паралели; тя също е обозначававала именно водни обекти, но в рамките на друго семантично поле, тъй като Rusna, Russe е възхождала към основа с първична семантика “тека”.

Що се отнася до цитираното от Шкорпил становище на Кр. Мирски, че Варна получава името си от названието на славянското племе **Варнави**, част от бодричите, преселили се от балтийското крайбрежие в района на Варна, то се опира върху действителния факт на наличието на такъв етноним, както и на вероятно сродния топоним **Варне-мионде**, в ономастиката на балтийския ареал. Не съм проверявал откъде Кр. Мирски черпи информацията си за наличието на такъв етноним в балтийския ареал. Възможностите са две. Това би могло да е трудът на Л. Нидерле “Славянски древности” (вж. напр. **Нидерле** 1956: 113–114). Но по-вероятно ми се струва Кр. Мирски да е консултирал в това отношение труда на Гилфердинг “История на балтийските славяни” (**Гилфердинг** 1874). В него се открива такава интерпретация на данните на историческите извори и на резултатите от един най-общ езиков анализ, каквато евентуално е била необходима на Кр. Мирски – съдържаща и твърдение, че “тацитовските Варны была Германская дружина, которая, овладев землею настоящих Славянских Варнов, прозвалось по имени покоренного ею народа”, и твърдение, че името им носело характеристиките на езика на балтийските славяни, в който “**варн** произносилось вместо **вран**, **ворон**”, и изясняване на името като тотемно, производно от лексемата “врана”¹², като реката получила името си от етнонима, буквално: “Одна из ветвей Балтийских Славян называлась также Варнами, и река Варнова (die Warnow) сохраняет до сих пор о них память.” (вж. **Гилфердинг** 1874: 10, 22, 42) За този етноним **О. Н. Трубачев** (1974: 65, с препр. към указаното място у Нидерле и към **Schwarz**

1956: 116) вметва една твърде обща бележка: “Славяне-варны (Varnavi, Varnabi) у берегов Балтийского моря трудно отличимы по названию от тамошних варнов-германцев (античное Οὐάρηνοι, Мекленбург, II в. н. э.)”. Смятам обаче, че формата, под която е фиксиран етнонимът, указан като славянски, дава възможност за друга интерпретация; формата Варнова, Варнава говори за типично балтско име, доколкото именно за балтските езици е характерен завършекът чрез суфикса **-ва**, формираш и речни имена, и топоними, и хороними (вж. по-подробно за тази роля на суфикса **-ва**: **Йорданов** 2010). Това компрометира историческата реконструкция на Кр. Мирски и я нарежда сред примерите за наивно-рационалистично, в стила на късновъзрожденския историзъм, изясняване на конкретния случай. Впрочем, такава миграция на етноними по принцип е възможна, но тя не се потвърждава и археологически, тъй като археологическите данни не установяват присъствие на славянско население във времето, когато името Варна за пръв път е фиксирано в историческите извори. Така за района на Варна ранно и много плътно присъствие на славянско население, което много бързо да измести античното население в хода на славянското преселение, не се регистрира по археологически данни (вж. най-общо: **Плетньов** 2010: 115 и др.).

Относително по-значимото присъствие на тракийско население в района на античния Одесос и респ. ранносредновековна Варна се доказва и от данни, косвени спрямо евентуално тракийското име на града. За района се откриват и други известия за ролята на траките в указаните епохи – както почитането на тракийското божество Дарзалас в самия Одесос, така и активно почитаните светилища на тракийския Херос, именно при нос Галата засвидетелстван с епитета Перконос, представляващ най-вероятно адаптация под формата на епитет на името на тракийския Гръмовержец (по-подробно у **Гиндин** 1978:). Но данните за тези две божески имена илюстрират картината през епохата на античността. Това, че в района и след засегнатостта му от етническите и политическите промени при прехода към средновековието се запазват следи от обитаването му някога от траките, говори примерът на такъв реликт от активен религиозен живот на траките в района, като топонима **Кукудива**, непосредствено

северно от Варна. Вече имах случай да го анализирам като тракийско име с втора компонента **-дева** и първа компонента, идентична с онази в тракийския по произход субстратен термин **кукер**, но – само прибавяйки допълнителни съображения към вече формулирания в литературата тракийски субстратен произход на името (**Йорданов** 2010 а: 223). Независимо как ще бъде разтълкувана първата компонента на този композитен субстратен топоним, във втората компонента относително отдавна изследвачите виждат тракийското **дева**, **дава** ‘селище, град’ (**Duridanov** 1986: 27 sq.; **Paliga** 2003: 63). Впрочем, тук може да се прибави и СелИ Девня също от този район, едно отново субстратно тракийско име (вж. напр. **Ковачев** 1978: 244, следващ обяснението на Вл. Георгиев).

Може според мен относително обосновано да се приеме, че по отношение етимологията на ойконима Варна най-точно засега е предположението на един от ранните изследователи на миналото на нашите земи, комуто е посветено и настоящото изложение – онова на Херман Шкорпил. Името е със субстратен тракийски произход и неговият тракийски етимон се вписва в огромната вече група на т. нар. трако-балтски изоглоси. Херман Шкорпил според мен правилно се е насочил и към евентуални етимологични паралели на името, търсейки ги в старопруския по произход хидроним Варнов и съответно в отхидронимния ойконим Варнемюнде.

Впрочем, името Варна е един от най-показателните примери, че тракийските племенни езици и славянските езици са били близко сродни. Думата Варна освен трако-балтска, представлява и трако-славянска изоглоса, защото действително името е сродно на славянските лексеми **вран** (за цвят), **врана** (птицата, обичайно имаща оперение със същия цвят) и др.; тъкмо това положение на нещата предизвиква историографския факт, че най-често името е обяснявано като славянско. Но името е много по-близко до трако-балтската форма на лексемата, доколкото в изходното *vaḡna- е отразено развитие на корена, което е различно в двата случая – при трако-балтските езици и при славянските езици. Навярно завареното от славяните Варна е трябвало да претърпи или метатеза, или трансформация на кореновата гласна; тоест, ако името е навлязло и функционирало като

местно име в езика на славяните рано и пряко от предположения тракийски етимон, то днес нямаше да звучи като Варна.

* * *

Необходимо ще бъде да се изложи и евентуална възстановка на това, първо, кой е бил средновековният обект, наречен Варна, и второ, какъв е бил механизмът на запазване на това средновековно име и интегрирането му в българския ономастикон от ново време.

Кой е точният речен, респ. езерен обект, назоваван с името Варна, въз основа на данните на византийските и другите извори, които го упоменават, е трудно да се каже. К. Иречек и Ив. Дуйчев, както видяхме, смятат, че името е наименование за Провадийска река с Девненското езеро, но са търсени и други възможности. Например българският историк Петър Петров смята, че името първоначално е обозначавало реката Камчия, но не се наложило като име на тази река, защото още през VIII–IX век тази река става известна под името Тича, а названието Варна се пренася върху Провадийска река. Според него по-късно името е дадено и на селището, възникнало върху развалините на стария Одесос, и едновременно – хронистите обозначавали с него не само завоюваната от прабългарите територия, но и границата с Византия (Петров 1981: 221). Установяването на точната идентификация на речния обект, назоваван Варна, си остава задача на историците. Както бегло видяхме, анализът на писмените и археологическите извори води до все още неотшумяли дискусии. С оглед на етимологията на името важна е преди всичко почти неоспоримата констатация, че то първоначално е било хидроним.

Що се отнася до механизма на трансформацията на хидронима в ойконим, то той може приблизително да бъде възстановен. Византийските автори познават това име като название на река – пункт от каботажното плаване в Черно море, използван например от варяги, руси и др. За да бъде прехвърлено именно върху, респ. *и върху* средновековното селище, причината вероятно е била в съдбата на античния Одесос. Както е известно, през ранното средновековие той е разрушен, и то още през първата половина на VII век, вероятно от аварите, впоследствие животът в него замира и е изграден като крепост наново

към средата на XI век (според датирването на възстановяването му, предложено от **Плетнъв** 2010: 181 и др.). Това води до ситуацията след VII век в изворите да се среща главно името Варна, включително и като название на селището¹³, а от VIII век насетне не се среща и името Одесос.

Така след разрушаването на града за някогашния Одесос остава само литературния спомен и когато той е възстановен към XI век, то той е възстановен вече като градът при реката Варна и само някои образовани византийци знаят, че този град е някогашният Одесос и го обозначават като Одесос, с друго име Варна¹⁴. Затова когато Калоян го завоюва, той завоюва вече не друг град, а града Варна и това е името, което българите по негово време научават като название на града. За съжаление, в средновековни български текстове името не се появява, а появата му в староруското съчинение “Списък на близки и далечни градове” в началото на XV век (като се приема, че текстът му е съставен между 1387 и 1394 г., вж. **Гюзелев** 2012: 394) именно под тази форма (Карна, т. е. Варна) говори, че у българите в предходните век-два то е вече Варна, стига, разбира се, източникът на староруското съчинение да е старобългарски. Така те са го възприели в замръзвал вид, носещ фонетичните и морфологичните особености на тракийския му праобраз.

Смятам, че обсъждането по-горе на наличните лингвистични данни, подкрепено от наблюдения въз основа на известия на писмените и археологическите извори, позволяват да се възстанови именно такава картина на появата и развитието на името Варна. Аспаруховите прабългари стигат до района на Варна, но ние не знаем как те са наричали това селище, респ. близките до него реки – до нас не е достигнала писмена информация от домашни паметници и твърденията, че Варна е име, дадено на града или реката от тях, са обосновавани и не могат да бъдат обосновавани другояче освен чрез опит за лингвистичен анализ, за който определено може да се каже, че е непрецизен. От друга страна, макар и по-късно, но и славяните проникват в района на Варна. Как те са наричали града и респ. реката?

Както видяхме, за това също липсват домашни писмени известия. Картината в лингвистично отношение е следната: Още през ранното

средновековие славяните са нарекли една река в района – десен приток на Камчия – Врана, т. е. с име, което дори и да е битувало преди VIII–IX век в неметатезирана форма, впоследствие е в закономерния си вид с метатеза. **Паралелно** византийските автори наричат една река и впоследствие – града, наследник на Одесос – с името Варна, име, което, както видяхме, с вида си показва близост до славянското име Врана и според досегашните изследвания е същото име, само че без метатеза. **В. Бешевлиев** (1954, с. 351) дори твърди, че това било едва ли не съзнателна своего рода диференциация, за да не бъдат обърквани притокът на Камчия Врана с името на града.

Всъщност не е сигурно дали през ранното средновековие славяните са чували въобще името Варна, употребявано от византийските автори. Такъв извод се налага дори само от езиковия анализ на името, но и археологическите данни говорят, че непосредствено в района на Варна славянското население прониква много късно. До VIII век следи за сериозно славянско присъствие в района около Одесос, на север и далеч на запад от него, липсват (вж. по-детайлно у **Плетнъов** 2010: 145 и сл.). Това означава, че славянското население може и въобще да не е чуло това име непосредствено от местното население. А и през този период и населението на старите трако-римски селища и градове е унищожено или се изселва на юг от Хемус, или поне в неговите предпланини, където се запазват отделни “островчета” от местно население, предаващо на славяните местните топоними. Цитирайки това становище на **Н. Ковачев** (1982;), **В. Плетнъов** (2010: 28) отбелязва, че то се потвърждава и археологически. Така че името едва ли е прието в резултат от пряк етнокултурен контакт на славяни и траки. Ако името беше заето от местното население, респ. от византийските политически контрагенти на средновековното славянско население, дори и да е било без метатеза, то е трябвало да преживее такава метатеза, така, както трансформации по законите на старобългарския език са претърпяли останалите възприети от славяните антични имена с тракийски произход. Ако славяните бяха чули името Варна пряко от местното население, то те щяха да го оприличат на своята дума и да го преобразуват във Врана (Черна река или Гарванова река). От друга страна, ако те не го пре-

образуват, то това може да означава, че за тях това име е било езиково непрозрачно, чуждо име, и те са го възприели без промяна, без да осъзнават, че по този начин възприемат като ново име една дума, еднокоренна на тяхната дума Врана. Но и в тази ситуация те биха го преобразували и по този начин биха го изравнили със своята дума, което не се е осъществило. Явно е, че “аргументът на (закъснялата) метатеза” в случая нищо не обяснява.

Съвсем логично и не извикващо никакви трудности в езиковия анализ представлява предположението, че името е било прието в българския език късно, когато законите, по които се извършва ликвидната метатеза, вече не действат. Късната му поява в славянски, респ. старобългарски писмени паметници също говори за относително късно заемане. По какъв механизъм? Най-вероятно – заемайки го от византийски писмени източници, които са съхранили едно име от тракийски произход, появяващо се в тях в закономерния си фонетичен облик. Така една тракийска дума прониква в българския ономастикон по литературен път. Това вероятно става в епохата, когато Калоян завладява града, или малко по-рано, но не по-рано от XI век, и тогава това чуждо на славянобългарската именна традиция име навлиза именно в тази “замръзнала” форма в старобългарски книжовни източници, а оттам в българския език в среднобългарския период от развитието му, при което “замръзването” на тази старинна езикова форма се дължи на “топлотата” на българо-византийските културно-исторически взаимоотношения. Това е още един пример, че за средновековния българин, респ. за славяните от времето на заселването им на полуострова, тракийските думи и имена са били езиково непрозрачни, иначе дори и в среднобългарския период едно езиково прозрачно име от типа на Варна, би придобило вида Врана. Тоест това тракийско по произход име е предадено на старобългарския или респ. на българския език от т. нар. среднобългарски период във функционирането му от език посредник. Пътят на едно субстратно име до българския език в случая не е пряк, а е по-скоро литературен и респ. административно-политически, което се среща като практика в много други случаи в историята на българската ономастика.

Следва да се отбележи и това, че името *Варна* е пример за още една трако-балтска изоглоса, в която на практика се проследяват както изосемия, така и изоморфизъм. Основата *varna-, в балтските езици формираща относително активно различни хидро- и ойконими, е засвидетелствана и в онзи балтски език, който, от една страна, регистрира според изследвачите едно по-старинно състояние на балтските езици, и от друга страна, който е по-близък до славянските езици – езикът на средновековните пруси. Но и имената от този тип в останалите балтски езици са регистрирани относително рано – в средновековни паметници от XIV век. Така фиксираното през VII век тракийско име се доближава и в хронологическо отношение до балтските си етимологични паралели. И което е според нас важно, в балтските езици имената, производни от въпросната основа, обозначават или речни басейни, или селища – нещо, което много точно съответства и на ситуацията в нашия случай, доколкото за Варна от околностите на Одесос в изворите е фиксирано окачествяване и като селище, и като река.

Впрочем, защо трябва все пак да се предпочете тракийската етимология пред другите, които са предлагани? Да актуализираме доводите в това отношение, в една или друга форма изложени в аргументацията ни по-горе.

1. Добре обоснована е лингвистически откъм фонетичното развитие на името – без трудности се изяснява как е станало така, че едно тракийско име е проникнало в българската топонимия със своя непроменен фонетичен облик.

2. Обосновано се изяснява и семантиката на името, при което фонетичен облик и семантика са идентични и при нашето име, и при евентуалните балтски етимологични паралели.

3. Добре се изяснява произхода на името и откъм исторически и археологически данни, които потвърждават, от една страна, първоначалния му характер на хидроним, и от друга страна, добре го засвидетелстват във времето с достатъчно писмени данни. Тракийският му характер не противоречи и на картината на постепенното славянско усвояване на Балканите, в хода на което най-близките околности на Варна са били славянизирани постепенно и късно.

4. Лингвистичният анализ се опира върху етимологични паралели от родствени езици, хронологията на чиято регистрация ги представя като имена от достатъчно близко време. Така фиксирането на тракийското име през VII, респ. VIII век и фиксирането на балтските примери през XIV век не са отделени все още от голям времеви хиатус и явно и двата езика запазват все още близко звучене на извежданите от един и същ етимон имена.

5. Името намира генетически родствени съответки именно сред индоевропейските балтски езици, като представлява още един пример за трако-балтска изоглоса, тъй като, както се установява от езиковедите, тракийски **“е образувал една по-тясна езикова общност с балтийски (респ. балто-славянски), дакийски и “пеласгийски”**, бидейки по-далечен от останалите индоевропейски езици, въпреки родството с тях (Дуриданов 1976: 132; подчертано и от Дуриданов).

* * *

В заключение – според мен пред нас е още едно субстратно име, което е заменило мигрирания на север в други исторически условия ойконим Одесос; един субстратен топоним, който достига до българския език чрез чуждо (и най-вече – гръцко; отчасти и турско) литературно и административно посредничество. Това посредничество обаче изиграва важна роля за процеса на твърде точно запазване на догръцката тракийска форма. И разбира се, следва да се кажат думи на възхвала за един от строителите на новобългарската култура, чужденеца Херман Шкорпил. Освен другите приноси, които осъществява заедно с брат си, Карел Шкорпил, той според мен много точно и твърде рано, паралелно с друг първостроител на българската култура, литовеца Йонас Басанавичюс, обръща внимание на тракийския пласт в българското етнокултурно наследство и в случая – може би най-точно се догажда за етимологията на СелИ Варна.

БЕЛЕЖКИ

¹ Становището на Херман Шкорпил е изложено и у Плетньов 2010: 110.

² Опитите за етимология на името са относително многобройни. Вж. справка по този въпрос, с някои неточности: Аджемлерски 2012:

70–78. Тракийска етнолингвистична принадлежност и следователно субстратен характер на името Варна допускат Димитър Дечев, Стефан Младенов, Владимир Георгиев, в научно-популярна статия – В. Ст. Стефанов, и други.

³ Буквално приведено, краткото изложение на етимологията на името Варна там гласи: "... През XIV в. Βάρνα (у Мануил Фил) от стб. *варнъ 'черен, вран', неметатезирано, по-късно вранъ, врана, срв. р. Врана, приток на Камчия." (БЕР, I: 121)

⁴ Мнението на **Игор Лазаренко** (2008) съдържа вътрешни противоречия, добре изявиени от **Валентин Плетньов** (2010: 114–115), което го прави неприемливо; то е необосновано и в лингвистично отношение. Сходно становище, конкретно за Одесос, вж. още у **Бешевлиев** 1981: 7.

⁵ Проблемно е доколко това предполагаемо субстратно име би могло да се свърже с друг хидроним, конкретно – Varbanna. Така се нарича една река, която изтича от Скадарско езеро (намира се на границата между Черна гора и Албания) и се влива в Адриатическо море на 3 км. от с. Св. Никола, дълга 41 км; алб. Vuanë, -а (гер. Vuene). Името е засвидетелствано у Livius (59 г. пр. н. е. – 17 г. от н. е.) и Vibius Sequester (IV–V в. от н. е.). Среща се и в средновековни източници под формата Vuena 1406. Въз основа на вероятно етимологичен паралел на името от Южна Франция (La Varbanne се наричат две реки в департамента Жиронд), Иван Дуриданов го отнася към т. нар. староевропейска хидронимия (**Дуриданов** 2006: 138), като изяснява етимологията му въз основа на родството му със стинд. barburám 'вода', РИ Varbarā, срв. и илир. Metu-barbis 'между блатата' (остров на р. Сава); Varben (езеро в Източна Прусия), гр. βόρβωρος 'кал, тиня'. Значението е: 'блатиста река'.

⁶ Съгласно историческата справка на В. Мажюлис, Varniai е старо поселищно име в Жемайтия, до XVI в. нерядко наричано Mēdininkas, което заедно с речното име Varnė (обикновено Varnelė) е съхранило старинния си вид. И двете форми, Varniai и Varnė, са засвидетелствани в историческите извори от XIV–XV век; градът Varniai е бил епископски център и важно огнище на културата в Жемайтия през периода 1417–1864 г. Съпоставяйки поселищното име Varniai с хид-

ронима и топоним Varnė, В. Мажюлис отхвърля като народна етимология хипотезата, че това название е производно от литовск. *várna* “*tokia paukštė, Krāhe*” [някаква птица, врана], което и обосновава по-нататък в раздела от неговата статия, посветен на етимологията му. За града Varniai срв. и информацията от сайта на музея на града: **Ivinskis, Varniai...**; също: **Kareniauskas, Ivinskis, Medininkų paminėjimas ir lokalizacija...**, pass.; **Varnių istorija...**, pass., и указаната там литература.

⁷ Вж. за тези субстратни имена и балтските им паралели: **Йорданов 2010**.

⁸ В името Карбона (от текста на описанието на Черно море от 1296 г. в Пизанския “Компас за корабоплаване”), в което В. Гюзелев вижда името на Каварна (вж. **Гюзелев 2012: 268, 270**), е засвидетелствано всъщност средновековното име Карвуна. В това издание и в друг случай упоменатата в съответния текст Карвуна е представена в коментарите като Каварна – заради предпочетената от В. Гюзелев локализация на това средновековно селище. Вторият случай, и то напълно сигурен, че се посочва именно Каварна, е известието на руското съчинение “Списък на руските, далечните и близките градове”, където са изброени три града край морето – Аколякра, Карна и Каварна, т. е. Калиакра, Варна и Каварна (вж. **Гюзелев 2012: 394**). Във формата *Gauagna* името е изписано в карти от XIV в., при което върху малко по-късни карти Карвуна и Каварна са представени като различни съседни пристанища (вж. **Атанасов 2009: 114–115**, с препратките). Още един пример за споменаване на Каварна, при това редом с Карвуна, е според Г. Атанасов споменаването на Сели *Κάρναβα, Κάρναβας* в документи на Константинополската патриаршия от 1369 и 1370 г. (вж. **Атанасов 2009: 118–119**, с препратките). По такъв начин най-ранното фиксиране на името Каварна е през XIV в. – така или иначе, много късно, за да се запази предположения му тракийски първообраз непроменен. Макар че, от друга страна, ако в епохата на Първата българска държава черноморското крайбрежие е продължително време във византийска власт, възможно е както в случая с Варна византийците да продължават да наричат тукашните селища с дославянските им имена, в това число, в случая

– с тракийските им имена, възприети в старобългарския ономастикон след завършване на процесите на метатеза и другите трансформации на езика на славяните, настъпили след настаняването им в Балканския полуостров, т. е. непроменени.

⁹ В едно съчинение от XVIII век (**Le Quien** 1740) френският историк и теолог Мишел Льокиен приема корумпираната форма **Βάρης** от Епархийските списъци за точната форма и дори я свързва с името на града **Barì** в Италия. Вж. за това становище, тръгващо от корумпираната форма на името, критиката на **Papadopoulo Vretos** 1856: 203–204. Й. Николау е по-непрецизен, той повтаря идеята на френския автор, като включва италианския ойконим **Бари** сред етимологичните паралели на името **Варна**, извеждайки го от аварската дума **bar** – “селище, град, крепост” (**Νικολάου** 1894: 122–123).

¹⁰ В книгата на Св. Аджемлерски се цитира устно сведение на варненския историк **Веселин Иванов**, че “по спомени на стари варненци” един от възпитаниците на Университета в Атина, **Георги Димитров**, твърдял, че **Провадийска река** се е наричала **Черна река**, **Варненското езеро** – **Черно езеро**, а морето – **Черно море**. Вж. **Аджемлерски** 2012: 72. Има вероятност тези названия да не са били използвани от варненци, а да са интелектуален продукт от краеведчески характер на въпросния гръцки възпитаник. В противен случай те биха били добре известни и щяха да бъдат фиксирани в писмени източници от ново и най-ново време.

¹¹ В това отношение стои другата погрешна насока на търсене на етимологията на **Варна**, към която първоначално се бях насочил, допускайки, че етимонът на **Варна** е имал семантиката “старият [град]”, от незасвидетелствана тракийска лексема с това значение, от типа на пруската (от Самбия) лексема **wur-, wog-** ‘стар’, откъдето редом с пруското речно име **Rusnè** се среща и **Vorusnè, Waruss**. Вж. най-общо за това пруско речно име: **Palmitis** 2009; **Palmitis** Misja... (in print), pass. Подобно обяснение обаче среща непреодолими семантични и морфологични трудности.

¹² **Гилфердинг** разсъждава по следния начин: “[...] Наконец, и друго име **Бодричей, Рароги**, обясняется польским и чешским словом **рарог** (сокол) и быть может даже, по аналогии с **Рарогами**, что

имя Варнов не взето от реки, на которой они жили, а значит вороны (Балтийские Славяне вместо вран произносили варн): по крайней мере название их реки, Варнова, своим окончанием, кажется, намекает на то, что она прослыла по Варнам, а не Варны по ней.” (**Гильфердинг** 1874: 42). У Шафарик по отношение на Варна се съдържа единствено кратка справка, гласяща буквално: “Варна (678, у Феофана, Конст. Багрянороднаго, Кедрина, Зонары), на берегу моря, близъ древняго Одеса, но не самой Одесъ („Varna urbs, Odesso vicina”, говорить ФеоФанъ).” (**Шафарик** 1847: 360)

¹³ В това отношение коментарът към текста на Йоан Антиохийски, ГИБИ, т. III, с. 35, бел. 2, препраща и към **Miller** 1916: 512–513, което не съм консултирал.

¹⁴ **В. Плетнъов** (2010: 105) пише в това отношение: “Името на града [Одесос] се явява като топоним, използван [от византийските автори] за уточняване на мястото, където е разположена тази *Варна*. След това името *Одесос* изчезва от историческите извори. Остава само *Варна*.”

ЛИТЕРАТУРА

- Аджемлерски** 2012: Светослав Аджемлерски. Справочник на селищните имена във Варненска област. Велико Търново: Астарта, 2012, 245 с.
- Атанасов** 2009: Георги Атанасов. Още веднъж за името и локализацията на Карвуна. – Известия на Народния музей – Варна, XLIII (LVIII), 2007. Варна, 2009, 110–125.
- Бешевлиев** 1954: Веселин Бешевлиев. Античната топонимия у нас като исторически извор. – ИИБЕ, III, 1954, 341–355.
- Бешевлиев** 1981: Веселин Бешевлиев. Името Варна. – ИНМВ, 17/32, 1981, 5–8.
- БЕР I**: Български етимологичен речник. Съставители: Вл. Георгиев, И. Гълъбов, Й. Заимов, Ст. Илчев. Том I. А–З. София, 1971.
- Георгиев** 1964: Владимир Георгиев. Вокалната система в развоя на славянските езици. София, 1964.
- Георгиев** 1985: Владимир И. Георгиев. Проблеми на българския език. София: БАН, 1985.

- Георгиев 2002:** Павел Георгиев. За столицата на Аспарухова България. – ИПр. Година LVIII, 2002, кн. 5–6, 208–227.
- Георгиев 2005:** Павел Георгиев. Кампусът на Одесос. Исторически бележки за неговата локализация. – Известия на Народния музей – Варна, 41 (56), 2005, 61–80.
- Георгиев 2007:** Павел Георгиев. Varna historica et protobulgarica. Опит за характеристика. – В: Проблеми на прабългарската история и култура, 4–2. София, 2007.
- ГИБИ:** Гръцки извори за българската история. Том I–X. София, 1954–1994.
- Гильфердинг 1874:** Собрание сочинений А- Гильфердинга. Томъ четвертый. История балтійскихъ славянъ. С.-Петербургъ: Издание Д. Е. Кожанчикова, 1874, iv + 462 + xvii с.
- Гиндин 1978:** Леонид А. Гиндин. К возможности реконструкции фракийского языка на материале греко-римских надписей (“HPΩΣ) ΠEPKΩNΙΣ, resp. ΠEPKOYΣ. – ВДИ, 1978, № 3.
- Гюзелев 2012:** Васил Гюзелев. България е огромна област и многоброен народ, земя на блажени. Средновековни географски съчинения за българските земи и българите (IV–XIV в.). София: Парадигма, 2012, 437 с.
- Димитрова-Тодорова 2006:** Лиляна Димитрова-Тодорова. Местните имена в Поповско. София: Академично издателство “Проф. Марин Дринов”, 2006, 694 с.
- Дуйчев 1945:** Иван Дуйчев. Проучвания върху българското средновековие. – СбБАН, XLI, 1 (1945), 1–176.
- Дуйчев 1960 [1972]:** Иван Дуйчев. Обединението на славянските племена в Мизия през VII век. – В: Изследвания в чест на М. С. Дринов. София, 1960, 417–428.
Преиздание: Дуйчев, Иван. Българско средновековие. Проучвания върху политическата и културната история на средновековна България. София: Издателство Наука и изкуство, 1972, 70–86.
- Дуриданов 1976:** Иван Дуриданов. Езикът на траките. София: Наука и изкуство, 1976.
- Дуриданов 2006:** Иван Дуриданов. Староевропейската хидронимия като извор за етногенезиса на балканските народи. – В: Състояние

- и проблеми на българската ономастика 8. Материали от национална конференция по ономастика (София, май 2004). В. Търново: Унив. изд. “Св. св. Кирил и Методий”, 2006.
- Илчев** 1991: П. Илчев. Развой на праславянските срички, които са завършвали на сонорна съгласна. – В: Граматика на старобългарския език. Фонетика. Морфология. Синтаксис. София: Издателство на Българската академия на науките, 1991, 98–102.
- Иннокентий Софийски** 1936: Архим. Иннокентий. Какви наименования е имал гр. Варна през разни времена. – в-к “Морски сговор”, г. 13, бр. 10, декември 1936
- Иннокентий Софийски**: 1937 – Архимандрит Иннокентий Софийски. Какви имена е имала Варна през всичките си времена на съществуване? – в-к “Варненски кореняк”, 1 април 1937
- Иречек** 1974: Константин Иречек. Пътувания по България. София, 1974.
- Иречек** 1978: Константин Иречек. История на българите. С поправки и добавки от самия автор. София: Изд. Наука и изкуство, 1978.
- Йорданов** 2010: Стефан Йорданов. Палеобалканското езикознание и проблемите на тракийската етническа история: наблюдения въз основа на един суфикс. – В: Проблеми на балканското и славянското езикознание. Международна научна конференция. 14–15 ноември 2008 г. Велико Търново, 2010, 355–381.
- Йорданов** 2010 а: Стефан Йорданов. Из етническата история на древна Тракия. Велико Търново: Университетско издателство “Св. св. Кирил и Методий”, 2010, 419 с.
- Ковачев** 1973: Н. Ковачев. Нова възможност за тълкуване на името Варна. – Народно дело (Варна), XXX, № 246, 20 окт. 1973
- Ковачев** 1978: Николай Ковачев. Към названията на градовете в България. – Трудове на Великотърновския университет “Кирил и Методий”. Том , кн. 2. Филологически факултет, 1975. София, 1978, 233–261.
- Кузев** 1981: Александър Кузев. Варна. – В: Български средновековни градове и крепости, I. Варна, 1981.

- Лазаренко** 2008: Игор Лазаренко. Колко и кои са божествата, представени върху реверсите на одесоските монети, сечени през елинистическата епоха? – Acta musei Varnaensis, VII-2, 2008.
- Младенов** 1929: Проф. Стефан Младенов. Името на град Варна. – Морски сговор, Год. VI, 1929, Бр. 6, 24–25.
- Недев** 1978: Стефан Недев. По някои още неуточнени географски названия от нашето средновековие. – Известия на Военно-историческото научно дружество, 26, 1978, 98–114.
- Нидерле** 1956: Л. Нидерле. Славянские древности. Москва, 1956.
- Петканов** 1961: Иван Петканов. За етимологията на Варна, Каварна и Вардар. – Език и литература, XVI, 1961, № 1.
- Петров** 1981: Петър Петров. Образуване на Българската държава. София, 1981.
- Плетнъв** 2010: Валентин Плетнъв. Варна през Средновековието. Част първа: от VII до X век. Варна, 2010.
- Поспелов** 1998: Е. М. Поспелов. Географические названия мира. Топонимический словарь. Москва: “Русские словари”, 1998, 372 с.
- Старобългарски език...** – Старобългарски език. – Wikipedia < https://bg.wikipedia.org/wiki/Старобългарски_език >.
- Стефанов** 1971: В. Ст. Стефанов. За името на нашия град. (Едно мнение). – Народно дело (Варна), XXVIII, № 177, 29 юли 1971.
- Стойнов** 1998: Петър Стойнов. Варна през древността. Варна: Издателска къща “Стено”, 1998.
- Топоров** 1975: В. Н. Топоров. Прусский язык. Словарь. А–D. Москва: Издательство “Наука”, 1975.
- Трубачев** 1974: О. Н. Трубачев. Ранние славянские этнонимы – свидетели миграции славян. – ВЯ, 1974, № 6.
- Шапошников** 2007: А. К. Шапошников. Сарматские и туранские языковые реликты Северного Причерноморья. – В: Этимология. 2003–2005. Москва, 2007, 255–322.
- Шафарик** 1847: Славянские древности. Сочинение П. И. Шафарика. Переводъ съ чешскаго О. Бодянскаго. Часть историческая. Томъ II. Книга I-я. Москва: Въ Университетской типографіи, 1847, vi + 454 с.

- Шкорпил** 1907: [Херменигилд Шкорпил]. Варна до Одесосъ. Параграф 11, в: Разни. Написа Председателя [Херменигилд Шкорпил]. Първий годишень отчетъ на Варненското археологическо дружество за 1906 г. Варна: Печатница Д. Кр. Табаковъ и Ив. Прошковъ, 1907.
- Νικολάου** 1894: Ιωάννης Νικολάου, πρώην διδάσκαλος. Η Οδησσός (Βάρνα): υπ' αρχαιολογικήν και ιστορικήν έποψιν. Εν Βάρνη: Εκ του τυπογραφείου της "Οδησσού", 1894, σ. 335 [στις σελίδες 328–335 Κατάλογος συνδρομητών], 8ο, δεμένο – συντήρηση, φθορές στο δέσιμο.
- Blažienė** 2000: Grazilda Blažienė. Die baltischen Ortsnamen im Samland [Wolfgang P. Schmid (Hrsg.). Hydronymia Europea. Sonderband II]. Mainz, 2000, 187 S.
- Duridanov** 1975: Ivan Duridanov. Die Hydronymie des Vardarsystems als Geschichtsquelle. Köln – Wien, 1975
- Duridanov** 1986: Ivan Duridanov. Pulpudeva, Plovdiv, Plovdivin. – Балканско езикознание / Linguistique Balkanique, 29, 4 (1986), 25–34.
- Ivinskis** Varniai: Antanas Ivinskis. Ikikrikščioniškieji Varniai. Ikikrikščioniškojo laikotarpio apžvalga. – <http://www.varniai-museum.lt/index.php?mid=59> (accessible June 2013).
- Kareniauskas, Ivinskis** Medininkų paminėjimas ir lokalizacija: Jonas Kareniauskas, Antanas Ivinskis. Pirmasis Medininkų paminėjimas ir lokalizacija. – <http://www.varniai-museum.lt/index.php?mid=37&art=143> (accessible June 2013).
- Kotzabassi** 2008: Maria Kotzabassi. Varna (Modern period). Μετάφραση: Tsokanis, Anna. – In: Εγκυκλοπαίδεια Μείζονος Ελληνισμού, Εύξεινος Πόντος (17.12.2008). URL: < <http://www.ehw.gr/l.aspx?id=11495> >.
- Krahe** 1954: Hans Krahe. Sprache und Vorzeit. Heidelberg, 1954.
- Le Quien** 1740: Michel Le Quien. Oriens Christianus. Parisii, 1740.
- Mažiulis** 2008: Vytautas Mažiulis. Dėl Kuršių kalbos palikimo. – Baltistica, XLIII (1), 2008, 91–99.
- Miller** 1916: K. Miller. Itineraria Romana. Römische Reisewege an der Hand der Tabula Peutingeriana. Stuttgart, 1916

- Paliga** 2003: Paliga, Sorin. Influențe romane și preromane în limbile slave de sud. Ediția a II-a. Ediție electronică. București, 2003 < http://egg.mnir.ro/pdf/Paliga_InflRomane.pdf >.
- Palmaitis** 2009: Letas Palmaitis. Hipoteza skalowska w historii św. Brunona i problem rzeki Alstry. – In: Święty Brunon: Patron lokalny czy symbol jedności Europy i powszechności Kościoła. Olsztyn: Uniwersytet Warmińsko-Mazurski, 2009, 205–212.
- Palmaitis** Misja... (in print): Letas Palmaitis. Misja św. Brunona w świetle zachodniobałtyjskiej (skalowskiej) hipotezy o pochodzeniu etnonimu Ruś. – Pruthenia, t. 5 [In print].
- Papadopoulo Vretos** 1856: André Papadopoulo Vretos. La Bulgarie ancienne et moderne sous le rapport géographique, historique, archéologique, statistique et commercial. Saint-Pétersbourg, 1856, 246 pp.
- PWRE**: Pauly, August; Wissowa, Georg; Kroll, Wilhelm; Witte, Kurt; Mittelhaus, Karl; Ziegler, Konrat (Hrsg.). Paulys Realencyclopädie der classischen Altertumswissenschaft: neue Bearbeitung, Stuttgart: J. B. Metzler, 1894–1980.
- Razmukaitė, ir Pagonytė** 2002: Lietuviški tradiciniai vietovardžiai. Gudijos, Karaliaučiaus krašto, Latvijos ir Lenkijos. Sudarė Marija Razmukaitė, Aistė Pagonytė. Vilnius: Mokslo ir enciklopedijų leidybos institutas, 2002, 148 p.
- Russu** 1959 [1967] [2009]: Ion I. Russu. Limbă traco-dacilor. București, 1959; ed. II-a, București: Editura Științifică, 1967; București: Editura Dacica, 2009, 234 pp.
- Schwarz** 1956: E. Schwarz. Germanische Stammeskunde. Heidelberg, 1956
- Varnių istorija...**: Varnių – Žemaičių vyskupijos centro istorija < <http://www.varniai-museum.lt/index.php?mid=61&langID=1>, accessible June 2013 >.